

عقلانیت

ویارادوکس های آن در اندیشه جامعه شناسان

(با تاکید بر آراء ماکس وبر)

محمدرضا ایران منش

سرشناسنامه: ایران منش، محمدرضا، ۱۳۴۱ -
عنوان و نام پدیدآور: عقلانیت و پارادوکس‌های آن در اندیشه جامعه‌شناسان (با تأکید بر آراء ماکس وبر) / محمدرضا
ایران منش.
مشخصات نشر: تهران: شیوه، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری: ۱۴۴ ص.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۲۱۴-۸۲-۷
وضعیت فهرست نویسی: فیا
موضوع: عقل گرایی - جنبه‌های اجتماعی
موضوع: عقل عملی
رده بندی کنگره: ۱۳۸۹ ع ۷ ۹ الف / B۸۲۳
رده بندی دیویی: ۱۴۹ / ۷
شماره کتابشناسی ملی: ۷۸۱۰۸۰۲

عنوان: عقلانیت و پارادوکس‌های آن در اندیشه جامعه‌شناسان
(با تأکید بر آراء ماکس وبر)

تالیف: محمدرضا ایران منش

ناشر: شیوه

چاپ: اول / ۱۳۸۹

شمارگان چاپ: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۲۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۲۱۴-۸۲-۷

چاپ / صحافی: خورشید / شکیب

مرکز پخش: پخش اشک قلم نوین: تهران: خیابان دانشگاه، کوچه رستمی، پلاک ۳۰، طبقه ۲.

تلفن: ۶۶۴۸۰۱۵۳

فهرست

۱۱	مقدمه
۱۵	فصل اول: عقلانیت
۱۶	جامعه‌شناسی عقلانیت
۱۷	فضای مفهومی عقلانیت
۲۰	سنخ‌شناسی عقلانیت
۲۱	الف - عقلانیت نظری (فلسفی)
۲۱	- عقلانیت حداکثری
۲۱	- عقلانیت حداقلی
۲۲	ب - عقلانیت جامعه‌شناختی
۲۲	- عقلانیت ابزاری
۲۴	- عقلانیت ارزشی
۲۵	- عقلانیت عملی
۲۵	- عقلانیت ارتباطی
۲۹	فصل دوم: کنش عقلانی
۳۰	کنش اجتماعی
۳۳	انواع کنش اجتماعی از نظر ماکس وبر
۳۳	۱- کنش عقلانی معطوف به هدف

- ۳۴ ۲- کنش عقلانی معطوف به ارزش
- ۳۵ ۳- کنش عاطفی و انفعالی
- ۳۶ ۴- کنش سستی
- ۳۷ مقایسه کنش‌های چهار گانه
- ۳۹ کنش غیر عقلانی از نظر وبر
- ۴۰ چگونگی تشخیص عوامل غیر عقلانی یک کنش
- ۴۱ انواع کنش از نظر پارتو
- ۴۴ انتقاد پیترو وینچ از طبقه‌بندی کنش‌ها توسط پارتو

- ۴۷ فصل سوم: نظریه انتخاب عقلانی و انسان جامعه‌شناختی
- ۴۸ نظریه انتخاب عقلانی
- ۵۰ پارادوکس کنش فردی و عمل جمعی در انتخاب عقلانی
- ۵۶ انتقادات وارد بر نظریه انتخاب عقلانی
- ۶۲ دفاع از نظریه انتخاب عقلانی
- ۶۶ استانداردهای عقلانیت و حقانیت
- ۶۸ عقلانیت همچون مطلق‌گرایی ضعیف
- ۶۹ کنش‌های عقلانی و انسان جامعه‌شناختی

- ۷۷ فصل چهارم: ماکس وبر و عقلانیت
- ۸۰ مفهوم عقلانیت از نظر ماکس وبر
- ۸۱ ابهام در مفهوم عقلانیت
- ۸۳ تعابیر گوناگون وبر از عقلانیت
- ۸۶ روند عقلانی شدن جهان زندگی
- ۸۸ عقلانیت و علم
- ۹۰ عقلانیت و پیشرفت
- ۹۳ عقلانیت ارزشی و عقلانیت ابزاری

۹۵	فصل پنجم: پارادوکس‌های عقلانیت در اندیشه ماکس وبر
۹۶	تحلیل انتقادی وبر از روند عقلانی شدن
۹۷	اخلاق پروتستانی و روح سرمایه داری
۱۰۰	نظام سرمایه‌داری عقلانی و روح سرمایه داری
۱۰۴	نقش کالوینیسم در پیدایش روح سرمایه‌داری
۱۰۹	پایه غیر عقلانی عقلانیت
۱۰۹	پارادوکس عقلانیت و تقدیر الهی
۱۱۱	پارادوکس عقلانیت و بوروکراسی
۱۱۵	پارادوکس دموکراسی و بوروکراسی
۱۱۸	پارادوکس اخلاق اعتقاد و اخلاق مسئولیت
۱۲۵	فصل ششم: فراعقلانیت
۱۲۶	مفهوم فراعقلانیت
۱۲۷	مک دونالد: الگوی جدید قفس آهنین
۱۲۹	عناصر اصلی مک دونالدی شدن
۱۳۱	فقدان عقلانیت عقلانیت در مک دونالدی شدن
۱۳۳	عقلانیت رسمی اقتصاد آمریکایی و فراعقلانیت اقتصاد ژاپنی
۱۳۹	منابع و مآخذ

ماکس وبر، جامعه شناس شهیر آلمانی، در اوایل قرن بیستم در آثار خود، به خصوص در دو کتاب "اخلاق پروتستانی" و "اقتصاد و جامعه"، نشان داد که تمدن جدید غربی و نظام سرمایه داری نوین، حاصل فرایند، "عقلانی شدن" جهان زندگی است. از آن زمان تا کنون، جامعه شناسی عقلانیت به عنوان یکی از کانون های اصلی مباحث جامعه شناسی درآمده و موضع گیری های موافق و مخالف بسیاری را برانگیخته است. گستره دید و ژرفای عمیق و منحصر به فرد اندیشه وبر باعث شده که علی رغم گذشتن حدود یک سده از طرح آن آراء، هنوز اکثر آن ایده ها، به خصوص ایده "عقلانیت" او، همچنان جایگاه ویژه ای را در اندیشه اجتماعی حفظ کند. برای نمونه، متفکران مشهور اواخر سده بیستم، همچون میشل فوکو در مباحث خود دریاب "جامعه دیسپلینه" و یورگن هابرماس در مبحث خود درباره غلبه عقلانیت ابزاری بر جامعه مدرن، از او بهره های فراوان برده اند.

وبر گرچه دو نوع عقلانیت ابزاری و عقلانیت ارزشی را از یکدیگر تفکیک نمود، اما تأکید اصلی او بر عقلانیت ابزاری است. از نظر وبر عقلانی شدن، یعنی "زندگی اجتماعی را تابع نظم دقیق قرار دادن و تنظیم کردن از راه استفاده از روش های محاسبه دقیق در اقتصاد و کاربرد روش های علمی در تولید و اداره جامعه." (صبوری، ۱۳۷۴: ۳۶) به عقیده وبر این روش ها مهمترین گرایش در جامعه غربی است. نمونه عالی این عقلانیت را در سازمان های عقلانی و نظام بوروکراسی می توان مشاهده کرد.

برای وبر، در جامعه عقلانی شده نوین غربی، نشانی از سعادت و خوشبختی انسان متمدن وجود ندارد. وبر با بدبینی اذعان می کرد که نادیده گرفتن ارزش های غایی و مطلق در نظام عقلانی مدرن، زندگی را خالی از "معنا" کرده و انسان را در قفس آهنین^۱ نظام بوروکراسی

۱- باومن Bauman این واژه را (iron cage) تمرکز روی رسمی شدن، شخصیت زدایی، ابزاری شدن در روابط شخصی، بوروکراتیزه شدن سازمان های اجتماعی و شنی شدن افراد معنی می کند. (به نقل از زومکا، ۱۳۸۴: ۷)

گرفتار کرده است. این بدبینی وبر با شدت بیشتری به اندیشمندان نسل اول مکتب فرانکفورت منتقل شد. اگر وبر، خود امید داشت که شاید با ظهور رهبری کاریزماتیک، بشر از این دام رهایی یابد، اما این اندیشمندان به طور کامل چشم امید به نجات را فرو بسته بودند.

در مقابل، متفکرانی همچون هابرماس - از نسل دوم صاحب نظران مکتب فرانکفورت - با طرح ایده "عقلانیت ارتباطی" و جورج ریتزر با ارائه ایده "فراعقلانیت" تلاش کرده اند راه نجاتی از این قفس پیدا کنند.

اندیشمندان پست مدرنیسم نیز به نوبه خود با جهت‌گیری کلی عقل ستیزی به نفی وجود هرگونه عقلانیت عام پرداخته‌اند. میشل فوکو، جز به عقلانیت‌های خاص و محدود قایل نیست و عقلانیت غربی را چیزی جز گفتمانی که در برهه ای خاص از تاریخ غرب حاکم شده، نمی‌داند. از نظر او نه عقلانیتی عام وجود دارد و نه حقانیتی. هر چه هست قدرت است و عقلانیت و حقیقت نیز بر ساخته همین قدرت هستند.

بحث عقلانیت در جامعه‌شناسی و تمدن غربی گر چه بیشتر به دلیل بن بست‌ها و مشکلات ناشی از حاکمیت عقلانیت ابزاری مطرح شده، اما در جوامع در حال توسعه بیشتر به اعتبار توسعه و پیشرفت اهمیت یافته است.

سؤال اساسی این است که آیا کشورهای در حال توسعه برای نیل به توسعه و پیشرفت، همانند جوامع غربی، جز عقلانی‌سازی امور و حاکمیت بخشیدن به عقلانیت ابزاری و نفسی فرهنگ بومی خود، راهی در پیش ندارند یا این که با استفاده از دیگر عقلانیت‌ها، می‌توانند به مقصود برسند. عقلانیت دارای سطوح و انواع مختلفی است و تا معنی و جایگاه هر کدام مشخص نشود، پاسخ به این سؤال دور از ابهام نخواهد بود.

کتاب حاضر در دو بخش و شش فصل تنظیم شده است:

بخش اول شامل سه فصل و بخش دوم نیز شامل سه فصل بعدی است. در فصل اول جایگاه جامعه‌شناسی عقلانیت در جامعه‌شناسی و سنخ‌شناسی عقلانیت مورد مذاقه قرار گرفته است. در فصل دوم انواع کنش عقلانی و غیر عقلانی طرح و مقایسه شده است. به خصوص بر تقسیم‌بندی ماکس وبر از انواع کنش و همچنین نظریه کنش‌های منطقی و غیر منطقی ویلفر

دوپارتو تأکید شده است. در فصل سوم تحت عنوان نظریه انتخاب عقلانی و انسان جامعه‌شناختی، نقاط قوت و ضعف نظریه انتخاب عقلانی به همراه انتقادات رویکرد تفسیری و نسبی گریبان و پاسخ موافقان آن مشروحاً بیان شده است. در این راستا به تناسب نسبت‌گرایی در حوزه‌های معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی به نقد کشیده شده و در مقابل از عقلانیت انتقادی و رئالیسم حداقلی دفاع شده است. در بخش دوم در فصل‌های چهارم و پنجم به آراء ماکس وبر در زمینه عقلانیت اشاره گردیده است. از نظر وبر سرنوشت سرمایه‌داری و عقلانیت با نظام بوروکراتیک جدید همساز شده است. بوروکراتیزه شدن بخشی از فرایند کلی عقلانی شدن و جدایی انسان از ابزار تولید است. وی این غلبه را به معنی سلب اختیار افراد از سرنوشت خویش می‌داند که بشر امروزی را به بن‌بست‌ها و پارادوکس‌های متعددی در زندگی دچار کرده است. اهم این پارادوکس‌ها عبارتند از پارادوکس بوروکراسی و دموکراسی، پارادوکس معرفت و معنا، پارادوکس عقلانیت و مشیت الهی و پارادوکس اخلاق اعتقاد و اخلاف مسئولیت.

در فصل ششم که به منزله نتیجه‌گیری کتاب نیز محسوب می‌شود، ایده فراعقلانیت جورج ریترز بیان شده است. فراعقلانیت راه حلی است برای رهایی از سلطه ناشی از عقلانیت ابزاری و پارادوکس‌های آن. به نظر ریترز امروزه نه نظام بوروکراسی بلکه فرایند مک دونالدی شدن به قفسی برای انسان تبدیل شده است. ریترز با مقایسه صنعت ژاپن و صنعت آمریکا، نشان داده که دلیل موفقیت اقتصاد و صنعت ژاپن، ترکیب خاصی از انواع عقلانیت است و در مقابل دلیل شکست اقتصاد آمریکایی تکیه صرف بر عقلانیت ابزاری و رسمی است. ایده فراعقلانیت که ریترز معتقد است عملاً در ژاپن بکار گرفته شده، شاید بتواند الگویی برای دیگر جوامع به تناسب فرهنگ و دیگر شرایط اجتماعی شان باشد.